SLOVENSKÁ LITERATÚRA
ROČNÍK XI 1964 ČÍSLO 6

KAROL ROSENBAUM

NEDOŽITÉ JUBILEUM ANDREJA MRÁZA

(Záznamy a pozorovania)

Po smrti Andreja Mráza nejeden z nás čakal ešte jeho nový článok, referát, kritiku alebo prednášku. Ťažko sme sa zmierovali s jeho odchodom a rovnako ťažko sme si uvedomovali, že pri pripravovaní redakčného plánu, relácie v rozhlase alebo televízii, pri tej či onej kultúrnej akcii, diskusii, vedeckej konferencii, nebudeme môcť už s ním počítať. Bol známy svojimi bohatými vedomosťami, rozhľadom a pracovitosťou, húževnatosťou i ochotou a spoľahlivosťou, že sľúbený príspevok neodriekne a termín dodrží.

Akademik SAV (škoda, že nie aj ČSAV), univerzitný profesor, predseda mnohých komisií, člen rád a výborov, prípravných, fungujúcich i ochabujúcich, pravda, nie jeho vinou, bol vždy Andrejom Mrázom, menom, ktoré nebolo treba označovať titulmi a hodnosťami, lebo bolo samo osebe najvyššou hodnotou. Tak ho poznali ľudia, naša kultúra, náš národ, a bez nadsádzky, svet, najmä slovanský svet. Na odchod Andreja Mráza si ťažko zvykáme a darmo sa ubezpečujeme, že žije jeho dielo. Siahame po ňom, je učebnicou dejín našej kultúry, života, cíti sa, je prítomné. To nie je pri našich dnešných pocitoch všetko. Andrej Mráz bol v neustálej aktivite, hovoril denne, pôsobil, ovplyvňoval a formoval. Ak zalistujeme v dennej tlači, časopisoch, dvadsiatych, tridsiatych i nedávnych rokov, celkom iste sa stretneme s jeho menom. Často sa nám vidí, že obraz situácie v literatúre a v kultúre môžeme si utvoriť už aj na základe jeho prác z jednotlivých období. Vyplývalo to z jeho široko rozvetvených pracovných záujmov, ktoré u mnohých iných pracovníkov sú nemysliteľné a ak existujú, radí sa im sústrediť na to, čo je v ich silách. Takto radil iným Andrej Mráz; sám si to však dovoľoval, lebo si to dovoliť mohol. Vývin slovenskej literatúry poznal v jeho historickej kontinuite od najstarších čias až po tvorbu nastupujúcich generácií. Bol profesorom pre staršie i novšie dejiny literatúry na Univerzite Komenského. Bez preháňania možno povedať, že bol posledným odborníkom, ktorý sa odvážil obsiahnuť celé dejiny našej literatúry. Systematickejšie sa však venoval predovšetkým tzv. novšej

literatúre, ako sme si v posledných rokoch zvykli označovať literatúru od Bajzu a Bernoláka, spojenú s formovaním slovenského národa ako novodobého národa, s tzv. národným hnutím. Zo starších období priťahovala ho nejedna postava, no pracovne okrem Hugolína Gavloviča sa im nestačil venovať. Počínajúc obdobím bernolákovským nebolo temer význačnejšieho autora, o ktorom by Andrej Mráz nenapísal. Poznajúc materiál, doplňovaný neustálym štúdiom a znalosťami bol vždy pripravený napísať monografickú štúdiu, či príspevok k jednotlivým problémom. A nerobil to na nutkanie iných. Často nečakal a prekvapoval. Doniesol prácu, skromne ju odovzdal v originálnom, no vždy čitateľnom hranatom rukopise redaktorovi alebo niekomu inému, čo mal veci edičné na starosti. Stávalo sa temer pravidlom, že Mráz svojimi prácami akoby sprevádzal jubileá našej kultúry; nie div, že k niektorým autorom sa vracal niekoľko ráz. Od Andreja Mráza máme niekoľko príspevkov o Kalinčiakovi (okrem knižnej monografie), Hviezdoslavovi, Vajanskom, Timrave, Jesenskom, Kukučínovi (málo o Tajovskom), Čajakovi a podobne. Pravda, v jeho príspevkoch nebolo prosté opakovanie starších zistení. Mráz sa mohol opakovať v údajoch, v čiastkových hodnoteniach, no vždy mal na mysli stav a úroveň súčasného života. A tak od Andreja Mráza máme aj príspevky, v ktorých Mráz stojí proti Mrázovi a neraz už starší, prináša „novšie" hodnotenia. Táto zmena nebola konjunkturálna. Keď oslavujeme jubileum Ľudovíta Štúra, tak o Štúrovi treba hovoriť a písať len slová chvály, bez výkladu protirečení v jeho diele, v politickej činnosti, čiže nekriticky a teda neobjektívne? V tomto smere neraz Andrej Mráz prekvapoval a písal opačne, než si to želali organizátori a usporiadatelia osláv, večierkov, či konferencií. Na tridsiate výročie smrti Svetozára Hurbana Vajanského roku 1946 prekvapil Andrej Mráz Martinčanov prednáškou, v ktorej ostro kritizoval Vajanského konzervativizmus, hoci sa čakalo na niečo oslavnozmierlivé. Vtedy sa znova pripomenula vraj stará nevraživosť k Vajanskému zo študentských čias, čím sa myslelo na jeho študentskú prácu, odtlačenú v Slovenskom národe roku 1926 a v tom istom roku publikovanú knižne.

Na otváraní osláv stého výročia Matice slovenskej Andrej Mráz sa tak kriticky vyjadril o Matici slovenskej v prvých rokoch jej účinkovania, že sa skoro začali vynárať otázky, načo vlastne Maticu máme oslavovať. Skutočne ostro a vytrvalo účtoval so všetkým, čo Maticu slovenskú viazalo na Viedeň a čo podväzovalo jej progresívny vývin. Andrej Mráz vtedy nerád zo svojho stanoviska ustupoval. Kritická zaujatosť mu bola blízka, i keď na druhej strane vedel odpúšťať, respektíve chápať, prečo je tak a nie inak. Podobných nesviatočných vystúpení mohli by sme uviesť niekoľko. Treba však povedať, že niektorí autori ostali v jeho hodnotení konštantnou vysokou hodnotou. Hviezdoslav vždy zostal pre Mráza významným básnikom, Timrava vždy veľkou umelkyňou a František Votruba vždy múdrym kritikom a literárnym historikom. Na Mrázovom vzťahu k jednotlivým obdobiam, k jednotlivým postavám vždy bolo vidieť priam váš-

nivé zaujatie a obdiv, no aj iróniu a odsúdenie. Tento vzťah mal tiež svoje „dejiny". Vplývali naň rozličné okolnosti, ako napr. celková orientácia literatúry, literárnej vedy a umenia. Napríklad na práci o H. Gavlovičovi sa prejavil vplyv teórií o baroku, ktorý v tridsiatych a štyridsiatych rokoch stúpol na cene. Na jeho kritickej práci koncom tridsiatych a v štyridsiatych rokoch sú tiež badateľné stopy dobových koncepcií, ktoré sa prejavili najmä v odmietaní popisného realizmu a vo vyzdvihovaní tzv. romantických stránok. Istá módnosť zachvacovala teda aj hodnotiace stanovisko Andreja Mráza, no nestávalo sa, aby pahodnotu vyhlasoval za hodnotu, aby trpel na nacionálny sentimentalizmus, hoci miloval svoj národ a jeho literatúru veľmi oddane.

Andrejovi Mrázovi boli priam intímne známe dve storočia našej literatúry. Poznal tragické zauzlenie, vracal sa do literárnych a politických krížovatiek našej kultúry. Vracal sa k nim s veľkou dôverou vo vnútorné sily nášho národa, preveroval si hodnoty novými situáciami v spoločnosti a neraz zdôrazňoval, že všetko, čo je v našej kultúre nové a pokrokové, je fakticky vyústením toho najlepšieho, čo v minulosti dosiahla. A povedal to neraz už predtým, než to bolo u nás všeobecne známe z aplikácií Leninovej poučky o vlastnostiach národnej kultúry v epoche budovania socialistickej spoločnosti.

Venoval sa literárnej kritike. Ako redaktor Slovenských pohľadov a potom ako literárny kritik v rozličných časopisoch písal o novej literatúre. Bol v nej „doma" a ani v hodnotách našej literatúry sa nemýlil. Vstúpil do literatúry v období literárneho ruchu mladej generácie povojnovej literatúry, prekypujúcej neraz odbojníckymi náladami proti „starým", proti tradíciám i proti tradicionalizmu. Bol priam pri zrode niektorých významných literárnych diel, nasilu nikdy nič „neorganizoval", umelo nekriesil a nevyvolával. Rástol s generáciou nielen Mila Urbana, ktorého Živý bič si vždy nesmierne vážil, ale aj s Lacom Novomeským a sledoval kroky o niečo mladších i mladších o celú generáciu a generácie. Podporoval všetko, čo vyvolávalo vznik hodnôt.

Bibliografia jeho prác by ukázala, že z literárnych druhov venoval sa predovšetkým próze, potom dráme a v oveľa menšom rozsahu poézii. Vyplývalo to z jeho koncepcie literatúry, ktorú chápal vo vzťahu k historicko-spoločenskej situácii, konkretizovanej v osudoch indivíduí i národného kolektívu, a nie z podceňovania poézie. V práci Andreja Mráza slovenská literatúra vystupovala ako umelecká slovesnosť svojbytného národa. Bol odporcom každého umelého približovania sa s inými literatúrami, a to najmä vtedy, ak v tom zacítil čo len nádych podceňovania a nedoceňovania. Preto sa veľmi bojovne stretol s tzv. koncepciami československými, reprezentovanými najmä prof. Albertom Pražákom, ktorý slovenskú literatúru považoval za odnož českej literatúry, prinajlepšom za „větev", a tak nielen že sprimitívňoval výklad zložitých vzťahov českej a slovenskej literatúry, ale podceňoval to, čo bolo pozitívne pre obidve literatúry. A tak isto sa polemicky staval proti názorom niektorých maďarských lite-

rárnych historikov alebo tých pracovníkov, ktorí slovensko-maďarský pomer v minulosti videli len ako cestu súladu, a nie aj ako cestu vážnych konfliktov. Veľmi jednoznačný bol Mrázov vzťah k slovanským literatúram. Sám rodák zo srbsko-slovenského pomedzia sústavne sledoval literatúru národov Juhoslávie a vysoko si ju vážil. Kladný postoj mal aj k literatúre poľskej. K literatúre ruskej prejavoval hlboké sympatie, ktoré v našom národe a literatúre boli veľmi aktívne prítomné a stali sa priam dôležitou zložkou pre jej vývin. Turgenev, Čechov, Tolstoj i Dostojevský tvorili pevnú východiskovú bázu prijímanie slovenskej kultúry vôbec. Už vo svojej mladosti sa Mráz dostával k sovietskej literárnej tvorbe a mal k nej, najmä prostredníctvom veľkej autority Maxima Gorkého, pozitívny vzťah. K problémom literárnovednej komparatistiky sa dostával Mráz nielen „pracovne", preto, že na vzťah k iným literatúram vždy narazil v rozboroch našej literatúry, ale jednoducho aj preto, že vzdelaním, kultúrou a celkovým uspôsobením pociťoval k tejto disciplíne vnútornú potrebu. A bola to aj záležitosť slovanskej orientácie, jej kladných hodnôt v našich dejinách, ktorá priamo viedla Andreja Mráza k ruskej literatúre a k literatúram iných slovanských národov. A tak na iné neslovanské literatúry dostávalo sa už menej miesta, i keď aj v tomto smere mal Andrej Mráz solídne znalosti najmä z literatúry dramatickej, čo uplatňoval často v divadelnej kritike.

Nemožno zabudnúť, že Mráz mal v mladosti aj ambície umelecké. Chcel tvoriť, chcel písať umeleckú prózu. Uprostred dvadsiatych rokov nájdeme v dennej tlači od Mráza desiatky fejtónov, pohľadníc z navštívených miest a nájdeme aj novelistiku a pokus o román. Netajil sa týmito ambíciami. Prezradil, že chcel napísať román o živote Martina Kukučína, že ho nedokončil a že písal neraz „všetko, čo prišlo" a „kto si čo pýtal", začínajúc súdničkami a končiac vážnou štúdiou. Bol prácou priam „posadnutý", prácu miloval nadovšetko. Aj v tomto smere je príkladom pre ostatných vedeckých a literárnych pracovníkov.

V tomto príspevku nechceme zhodnotiť celú činnosť Andreja Mráza. Veď ide o činnosť neobyčajne rozsiahlu. Okrem literárnej histórie, literárnej a divadelnej kritiky a publicistiky, vykonával práce redaktorské, organizačné a dlhé roky pôsobil ako vysokoškolský pedagóg. Cenná je i jeho práca kultúrno-politická a osvetová. V príspevku nám pôjde o postoj Andreja Mráza k literatúre, o jeho kritériá a výsledky, ako i o vzťah jeho diela k potrebám spoločnosti.

Vedec Andrej Mráz? Katedrové pestovanie disciplíny? Nie — na to nebol uspôsobený. Ako vynikal širkou vedomostí, znalosťou prameňov (dobrú školu mal ako pracovník Matice slovenskej, pretože mal prístup k archívom, matičnému i muzeálnemu), tak vzdialená mu bola veda pre vedu, veda bez zážitku, veda s pozlátkou exaktnosti. Prvú vážnejšiu prácu literárnohistorickú publikoval ako vysokoškolák o Svetozárovi Hurbanovi Vajanskom roku 1926. Slovenská literárna história mala Jaroslava Vlčka, vtedy už venujúceho sa viac iba organizačno-pedagogickej práci, no pred-

sa len vedca s autoritou, od ktorého sa mladý Mráz mohol učiť. No Vlček nezasiahol do problematiky literatúry dvadsiateho storočia. Zastavil sa fakticky uprostred diela našich realistov a neprešiel k hodnoteniu generácie Tajovského a Timravy, o mladších ani nehovoriac. Bol tu starnúci Jozef Škultéty, ktorý sa sotva mohol aktívnejšie sústrediť na nový výskum a osvojiť si nové hľadiská, a okrem toho znechucovalo ho presadzovanie ideológie čechoslovakizmu do vedy. Štefan Krčméry vnášal do literárnej histórie pozoruhodné a bystré poznatky, no boli to predsa len čiastkové konštatovania a súdy. Nestačil svoju prácu rozvinúť a tiež ako Škultéty, dal sa unášať obranou pred tlakom čechoslovakizujúcich historikov. Ďalších osobností v slovenskej literárnej histórii nebolo. Františka Votrubu vtedy naplno zaujala novinárska práca, a hoci sám chcel vedecky pracovať, narazil na odpor vo vlastných radoch. Mladí sa iba začali formovať, a to alebo v súhlase s reprezentantmi čechoslovakizmu, akým bol profesor Univerzity Komenského Albert Pražák, ktorý sa najviac venoval spracovávaniu dejín slovenskej literatúry, alebo proti ním; a dalo mnohým veľa práce, aby v opozícii proti pražákovčine neprešli do autonomistického tábora.

Metodologická báza vtedajšej literárnej histórie bola chudobná. Prevládala pozitivistická interpretácia literárnych diel, redukovaných na idey, spájané s „dobou", s filozofickým prúdením domácim a európskym, pričom autori brali veľmi malý ohľad na špecifickosť literatúry ako umenia. Okrem toho autori kládli silný akcent na využitie interpretácie z hľadiska svojej ideovej orientácie, najmä v otázkach svojbytnosti slovenského národa a jeho kultúry. K slovu hlásili sa, pravda, vo veľmi ochudobnenej podobe aj niektoré zahraničné metodologické školy (orientované na B. Croceho, na francúzskych estetikov) a na slovenských kritikov a literárnych vedcov začala väčšmi pôsobiť česká literárna veda, najmä F. X. Šalda a Arne Novák. Pravda, nebol tu vyhranený vplyv a tak eklektická podoba slovenskej literárno-kritickej tvorby v dvadsiatych a na začiatku tridsiatych rokov bola očividná. Proti faktografičnosti, konzervatívnemu výkladu literatúry začala sa prejavovať kritika, ladená impresionisticky a súčasne na stránkach Mladého Slovenska, Pravdy chudoby a prvých ročníkov Davu odtláčala svoje príspevky mladá generácia, hlásiaca sa k marxizmu, k ideálom proletárskej revolúcie. Pravda, tieto úsilia neboli jednotné a neboli náležite rozvinuté. Andrej Mráz vyrastal v atmosfére zložitých stretaní sa jednotlivých ideových prúdov. Nehlásil sa do nijakej skupiny, no z jeho článkov a príspevkov badať vždy jedno: uvoľňovať cestu novému umeniu, spojenému s hlavnými otázkami života a literatúry. Preto víta aj Živý bič Mila Urbana, no víta aj dielo Ivana Horvátha (Človek na ulici) a preto kritizuje napríklad dielo Kv. Urbanoviča, v ktorom sa neprejavil nový duch mladej slovenskej literatúry. Uviedli sme už, že Mráz k literárnohistorickým otázkam pristupoval súčasne so svojou kritickou praxou. Jeho prvú prácu o Vajanskom prijala verejnosť veľmi kriticky. Sám autor po rokoch nezmenil k nej svoje hyperkritické stanovisko, hoci

niektoré náhľady z tejto práce si podržal cez celý život. Kritika zaútočila najmä na neúplnosť a nezrelosť v riešení problémov. Oproti stanovisku národných konzervatívcov bol to krok vpred v hodnotení Vajanského a tak isto bol to krok vpred vzhľadom na názory hlasistickej generácie, ktorá podcenila Vajanského spisovateľa a jednostranne poukazovala iba na jeho konzervativizmus. Uprostred kritickej „paľby" na túto Mrázovu prvotinu, fakticky akoby na jej obranu vystúpil sám František Votruba a vo svojom orgáne Slovenská politika napísal, že „vcelku však kniha Mrázova stojí nad tým, čo ináč vychodieva z mladíckeho študentského pera a aj pri naznačených výhradách je dobrým a cenným prínosom ku štúdiu a oceneniu spisovateľovho diela..."[1] Už v tejto prvej svojej „štúdii" musel Mráz riešiť vzťah k minulosti, pretože každý národ, žijúci „opravdivým kultúrnym životom, s vlastnou minulosťou pásky pretrhať nemôže". A Mrázovi išlo o uplatnenie tejto zásady po celý život. Už v tejto štúdii sa kriticky vyslovil, že sa kultúre minulosti nevenuje temer nijaká pozornosť, že sa žije „len od rána do večera", „len pre chvíľu", kým v iných národných kultúrach žije sa z „kultúrneho prínosu predošlých generácií", využíva sa tradícia. „Naproti tomu u nás sa málo o tomto uvažuje." Mráz vtedajšiu situáciu charakterizuje takto: „Nevieme nájsť hybné sily ani našej kultúrnej minulosti ani prítomnosti. Pestuje sa historicizmus namiesto histórie." A východisko? Mráz odpovedá: „A históriu sami musíme prežiť. Zažiť jej boje, starosti a vnútorný tlkot. Osobne. Len potom nám bude možno odvolávať sa na jej zmysel. Po takomto osobnom prežití historických právd, bude história mať určitý životný dosah a vplyv cez všetky generácie." V intenciách tejto, za mladi vyslovenej devízy, pokračoval Mráz po celý život. Je v nej obsiahnutý správny prístup k tvorivej aktualizácii odkazu minulosti, no možno z nej vylúpnuť aj prílišnú dôveru, s akou chcel Mráz spájať prítomnosť s minulosťou. Kedykoľvek došlo v národnom spoločenstve k vnútornému pohybu, Mráz akoby sa chcel spýtať dejín, či sa ide správnym smerom a či jeho zmeny sú organické. Vždy chcel dejiny sprítomňovať a prítomnosť predstaviť s historickým pozadím, zdôvodňovať ju tým, že sa napĺňuje odkaz histórie. A tu neraz vykonala svoje projekcia prítomnosti do minulosti. A pretože namiesto vedeckého poznania, hlboko založeného na marxistickom svetonáhľade, bola tu iba hlboká znalosť skúmaného predmetu, došlo aj u Andreja Mráza k niektorým ideologickým omylom, k vzniku ilúzií o možnostiach rozvoja národného života, ako sa to stalo na začiatku obdobia dočasného víťazstva nacionalistickej buržoázie. Ale aj vtedy Mráz mal pevné zázemie vo vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu, dobre rozlišoval, kto sa môže k nemu hlásiť a u koho je to len číročistá konjunktúra.

Ideologická nevyhranenosť vyvolávala u Mráza zložité procesy, s ktorými sa stretáme u literárnych pracovníkov s vrúcnym vzťahom k umeniu, k osudom národnej literatúry a dejín, no vcelku liberálnym k ideologic-

[1] Slovenská politika VIII, 1927, č. 1.

kému zápasu. Mráz podporoval všetko, čo sa mu zdalo nové, mladé — naľavo, v strede i napravo, ak to meriame hrubou mierou ideologickej orientácie. Preto nepridával sa k pravicovo orientovanému pokrikovaniu na komunizmus, Sovietsky sväz, socialistickú literatúru, Jilemnického, Novomeského. Súčasne nebol ani ich nekompromisným obrancom alebo „súputníkom", hoci v mnohom sa s ľavicovým prúdením politickým a ideologickým stotožňoval.[2] Podporoval vždy tú politiku, ktorá počítala s pevným začlenením Slovákov do spoločného štátu s českým národom. Pretože trval na osobitosti slovenského národa, pokúšali sa ho získavať aj autonomisti, a to tým viac, že im boli známe jeho články a polemiky s prácami Alberta Pražáka. Pre Mrázovo postavenie v slovenskej národnej kultúre je príznačné jeho „objektívne" stanovisko, ktoré formuloval roku 1929 v ankete Davu o kultúrnej orientácii Slovenska. Na otázku: „Ako nazeráte na rusofilstvo starých Slovákov a aký je váš pomer k dnešnému Rusku?" Mráz odpovedal v závere takto: „Naši starí verili v Rusko. I my veríme v Rusko. Nemýlia nás ani dnešné cesty jeho politického života. Rusko žije. A to je najhlavnejšie." A na otázku: „Sledujete kultúrne pomery SSSR a aký je váš pomer k nim?" Mráz odpovedá veľmi pozitívne a v závere dokladá: „Krutá nespravodlivosť je z našej strany, že v Rusku vidíme len politické nebezpečenstvo, ktoré ohrožuje náš spoločenský poriadok, a z ruskej strany sa pácha omyl, že nám tak vytrvale cpú pred oči svoje politické ciele. Toto politické vyhrotenie našich vzájomných vzťahov keď by sme vedeli zotrieť!" Mrázovi išlo o kladný vzťah k sovietskej kultúre, no tento kladný vzťah „narúšali" politické boje, ktorými bolo nutne poznačené prijímanie sovietskej kultúry. Na otázku: „Nemyslíte, že sovietska kultúra mohla by obrodiť kultúrne pomery Slovenska?" Mráz odpovedal: „Obrodenie musí vyrásť z nás samých. Z našich kultúrnych snáh. Dokiaľ u nás budú kultúrne pomery také mdlé a inferiárne, ako sú dnes, nijaké očkovanie nám nepomôže. Hlboko pociťovaná nutnosť po kultúrnom živote a po kultúrnej tvorbe primkne nás bližšie i k sovietskej kultúre a ona nás ovplyvní. Mohol by nám dnes nejaký štedrý darca transplantovať na Slovensko celú sovietsku kultúru, zostali by sme tým, čím sme. Kultúrne pomalými. Najprednejšou potrebou dnes u nás je rozhýbať vôle a mysle ku kultúrnemu životu. V znamení dneška a budúcnosti."[3] Opäť sa tu stretávame s Mrázovým, možno povedať, programom, s myšlienkou, ktorá bola pre neho vždy a všade prvoradá, a to myšlienka rozvoja vlastnej národnej kultúry. „Rozhýbanie vôle a mysle", práca „v znamení dneška a budúcnosti" bol Mrázov celoživotný program, uplatňovaný v jeho literárnej a vedeckej práci. Do tohto programu vyústili články, recenzie i literárne štúdie. Vyvolával úctu k literatúre, aktivizoval celú kultúru, zdôrazňoval, aby sa naše slovesné umenie neuzavieralo do seba a nebolo

[2] Napríklad s. Opršal mi v Martine v rokoch päťdesiatych povedal, že z Matice slovenskej mohli „rozprávať" martinskí komunisti iba s Andrejom Mrázom, pretože s nimi ticho sympatizoval.

[3] Citované z Davu III, 1929, 21—22.

jednostranné. Dôraz na nové a nové výboje, spojené vždy s rozvojom celej kultúry, chránil ho pred ustrnutím a konzervativizmom. Tento „pohľad napred" Mráz získal práve intímnym poznaním literárnej minulosti, generácie Kollára i Hollého, štúrovcov i celej plejády realistických autorov. A nebude pre Mráza prihanlivým označením, ak tento program charakterizujeme, že nesie mnohé stopy obrodenectva a že je s ním neraz spojený pevnými vnútornými zväzkami. Pravda, obrodenecký v nových podmienkach, s novými impulzami a novými umeleckými úsiliami. Mráz mal vždy na mysli jednotu národnej kultúry napriek jej vnútorným napätiam. Z tejto jednoty vylučoval iba pahodnoty, nech by sa také „diela" kryli akýmkoľvek plášťom aktivizácie a odprisahanej lásky k človeku a národu.

Preto bolo zákonité, že po Vajanskom siahol Mráz po Jozefovi Škultétym, o ktorom napísal a vydal roku 1933 knižnú monografiu z príležitosti „baťkovho" jubilea (80 rokov od narodenia). Mráz sa v tejto práci pokúsil určiť Škultétyho miesto v slovenskej kultúre. Nepodľahol mýtom ani zvelebeniu Škultétyho „národných" zásluh. Mráz bol v hodnotení veľmi objektívny a venoval sa predovšetkým Škultétyho kritickej a publicisticko-organizačnej práci. Nejakých násilných aktualizácií Škultétyho programu a jeho obnovovania v Mrázovej knihe niet. Rozhodujúcou knihou vo vývine Andreja Mráza bola jeho monografia Ján Kalinčiak (1936). Na rozbore diela tohto autora si vyskúšal Mráz zrelé sily literárneho vedca. Kniha o Kalinčiakovi je od prvého riadku do posledného veľmi objektívna, písaná triezvo, bez nadsadzovania, kniha prísne vedecká. Je fakticky prvou vážnou monografiou, písanou o „živote a diele", zhrnujúcou všetky najdôležitejšie údaje, ktoré sa precízne interpretujú. Mráz sa v monografii o Kalinčiakovi usiloval vykresliť nášho najúspešnejšieho štúrovského prozaika ako osobitného umelca, ktorý sa v názore na literatúru odlišoval od ostatných štúrovcov, i keď „na tomto poli neutriedil svoje náhľady v systém", pretože sú medzi jeho prejavmi „protimluvy a neorganické odbočenia". Podobne je to aj v Kalinčiakovej novelistike. Pre literárneho historika bol to vzácny, ale vážny problém zisťovať vnútornú polaritu Kalinčiakovho diela. Mráz na rozdiel od pozitivistických literárnych historikov začína sledovať „tvárne prostriedky", všíma si, ako sa v Kalinčiakovi dovršuje vývin romantickej novelistiky a ako ju sám narúša „realizmom", ktorý sa najvýraznejšie prejavuje v Reštaurácii. Mráz nevychádza len z Kalinčiakových náhľadov a údajov, ale najmä z jeho umeleckých postupov. Oproti staršim náhľadom na Kalinčiakovo dielo bol to pohľad nový, neustrnutý na „ideových" hodnotách, ale vychádzajúci z rozboru umeleckej výstavby. V tejto knihe vidno, že sa Mráz oboznámil s novým prúdom v literárnej teórii a vede, s literárnovedným štrukturalizmom. Pravda, Mráz sa nestal jeho vyznávačom a stúpencom. Vedel o jeho užitočnosti pre rozvoj literárnej vedy i o jeho možnostiach. Mikuláš Bakoš, vtedy vstupujúci na vedeckú dráhu a orientovaný spomínaným smerom, v závere svojej vcelku kladnej recenzie Mrázovej knihy napísal: „Mrázovho Kalinčiaka treba posudzovať ako jeden z pokusov v slovenskej literárnej

histórii, i keď nie celkom dôsledný, traktovať literárne dielo predovšetkým a hlavne ako literárny fakt."[4] *A tento dôraz na literárne dielo ako na* literárny fakt *v zásade bol vždy pre Mráza príznačný, pravda, nie vždy uchránený od vplyvov ideovej povahy. No pre Mráza bola* literatúra *predovšetkým* literatúrou, *a to platilo tak pre minulé epochy, ako aj pre obdobie, v ktorom Mráz pôsobil ako kritik. Pravda, v hodnotení literatúry vždy kládol dôraz na jej spoločensky aktivizačnú funkciu. Zdôrazňoval ju najmä v literatúre, ktorá vznikla pred rokom 1918, v časoch národnej a sociálnej neslobody. Videl ju v jej spoločenskom začlenení, a to vždy výraznejšie pri umelecky významných zjavoch. Slovenský život a jeho úsilia v spomínanom období charakterizoval často ako záchranu pred „národným zánikom", ako posilnenie „tých zložiek v našom živote, ktoré dávali najpozitívnejšie záruky pre dobré výsledky nášho národnoexistenčného boja".*[5] *No zároveň videl aj nebezpečenstvo v podriaďovaní umenia mimoumeleckým cieľom: „Pravda, bolo by metodicky pomýlené, keby sme diela našich spisovateľov z minulosti oceňovali a porovnávali len z tejto ideovej a sociálno-funkčnej stránky, zo stanoviska sociologickej literárnej vedy, lebo myslím, že potreba správne a v celom rozsahu pochopiť našu literárnu situáciu v uplynulých vývinových etapách, ako i stav a pokrok v dnešnej literárnej vede diktujú nám osvetliť a porovnať všetky stránky, aké literárne dielo má, a zaradiť ich do správnych umeleckých a sociálnych súvislostí."*[6] *Tu treba rozumieť pod termínmi „stav a pokrok dnešnej literárnej vedy" prenikanie literárnovedného štrukturalizmu, ktoré ovplyvnilo aj Mráza, čo sa prejavilo najmä v zdôrazňovaní súvzťažnosti všetkých zložiek literárneho diela a ich vzájomného dialektického napätia. Ale Mráz sa štrukturalistom nestal. Ostal pri sledovaní „umeleckých a sociálnych súvislostí", nepúšťal sa do rozboru jednotlivých „radov", ostal pri „celku", z ktorého dominoval vzťah spisovateľa k spoločnosti, pravda, sledovaný vždy prostredníctvom umeleckého stvárnenia skutočnosti. A preto v Bakošovej recenzii Mrázovej knihy o Vansovej čítame správnu výhradu, že v citovanej práci „nie sú konkrétne rozbory materiálu, štylistiky a sujetovej stavby, ktoré by ukázali, v čom špecificky a konkrétne sú príznaky spájajúce Vansovú s romantikou a v čom sa už prejavoval realizmus".*[7] *Mráz poznal a vždy dokonale ovládal historickú podmienenosť literárneho diela, mnohé súdy vyslovil hypoteticky, mnohé z nich však potvrdzovali rozbory iných literárnych vedcov. V jeho prácach vždy dominoval celok nad jednotlivými zložkami. Také sú jeho práce o Gustávovi Maršallovi-Petrovskom,*[8] *Jánovi Čajakovi.*[9] *Lákali ho veľmi často tzv. „hraničiace"*

---

4 Slovenské pohľady 52 (1936), 708.

5 A. Mráz, *Literárne dielo Terézie Vansovej.* Martin 1937, 7.

6 Tamže, 7—8.

7 Slovenské pohľady 53 (1937), 407.

8 *Odlomená vetva* (Esej o literárnom diele Gustáva Maršalla-Petrovského), Martin 1939.

9 *Realistický prozaik Ján Čajak.* Bratislava—Martin 1944.

postavy a problémy. Veď Andrej Trúchly-Sytniansky[10] *nebol nijakou významnou umeleckou a vedeckou osobnosťou, no Mráz práve na tejto postave chcel ukázať predovšetkým literárne súvislosti, mal na mysli istý „celok" a nielen jednu osobnosť. U Mráza boli predpoklady, že sa pokúsi o prvé „povlčkovské" dejiny slovenskej literatúry. Oprávňovali ho k tomu znalosti i vedecké skúsenosti, ktoré nadobudol po dvadsaťročnej usilovnej bádateľskej činnosti. Prístup, ktorý si vymedzil v úvodnej časti vo svojich Dejinách slovenskej literatúry*[11]*, naznačoval, že pôjde o prácu, ktorá úspešne zaplní vákuum po Dejinách Jaroslava Vlčka. No očakávaného úspechu táto najrozsiahlejšia Mrázova práca nedosiahla. Neujasnenosť periodizačných kritérií, príliš veľký ohľad na kultúrnohistorické momenty, akoby automaticky otupovali citlivosť na umeleckú špecifičnosť. Dejiny boli síce prvým nesmelým pokusom o kritický výklad už nielen z hľadiska potrieb udržania sa národa, ale už aj z hľadiska zápasu pokrokových a reakčných síl, no zostali iba na pol ceste. A tak Mrázove Dejiny dostali sa na križovatku vývinu našej literárnej histórie. „Starými" vcelku už celé neboli, a „novými" ešte sa nestali. Ľudovo povedané, dostali sa medzi dva kamene. Prácu neušetrila kritika ani po stránke materiálovej, ani po stránke koncepčnej.*

Literárna história a literárna veda po Februári 1948, po základnom, už druhom historicko-spoločenskom obrate, nebola na svoje nové úlohy pripravená. Mala sa stať vedou marxistickou skoro zo dňa na deň, temer bez vývinu a bez riadnej metodologickej prípravy. Zmena orientácie nastala veľmi rýchlo. Tieto skúsenosti sú známe aj z literatúry a z jej urýchleného „prechodu" k socialistickému realizmu. Vcelku dve základné tendencie vo vtedajšej literárnej vede mali úplne odhodiť svoje pracovné metódy a prejsť na marxisticko-leninskú literárnu vedu. Prvé mesiace a roky ukázali, že k marxisticko-leninsky pochopenej literárnej vede majú bližšie tí, ktorí narábali s literatúrou ako so spoločenským faktom, ako s hodnotou ideovou, pred tými, ktorí sa orientovali na rozbor umeleckých prostriedkov. Ako ukázal neskorší vývin, bolo to pomerne klamné zdanie. Učňovské roky boli plné chýb a omylov, i keď viaceré práce napriek chybám a omylom mali aj pozitívny spoločenský dosah.

Andrej Mráz tiež „prešiel" k marxizmu, k marxistickej literárnej vede. Poznal pomerne informovane práce svojich generačných druhov, českých marxistických a sovietskych vedcov, bol k nim prístupný a tolerantný. Prvou významnejšou prácou „z nových hľadísk" je kniha Spoločenské otázky v predprevratovom románe,[12] *venujúca sa predovšetkým rozboru troch románov, Vajanského románu Koreň a výhonky, Kukučínovho Domu v stráni a Čajakovej Rodiny Rovesných. Mráz, ako sám v úvode k tejto*

[10] *Andrej Sytniansky v slovenskej literatúre sedemdesiatych rokov 19. storočia.* Martin 1945.

[11] Vyšli ako 14. zväzok Vlastivednej knižnice a ako odtlačok zo Slovenskej vlastivedy, diel V, zv. 1, v Bratislave 1948.

[12] Vydal Slovenský spisovateľ, Bratislava 1950.

knihe napísal, „nerobil si nijaké ilúzie" o splnení nových úloh literárnej vedy pri výstavbe socializmu. Vedel, že je to „úloha, najmä pre starších literárnych vedcov, ktorí školením i vlastnou odbornou praxou boli zakotvení v buržoáznej vede, náramne ťažká", i keď nie nezdolateľná. Príklon k marxisticky ponímanej literárnej vede bol v tejto knihe priam deklaratívne vyhlásený ubezpečením, že „iba na línii marxistickej vedy o literatúre správne pochopíme a osvetlíme aj svoju literárnu minulosť". A výsledky tohto a takéhoto príklonu? Práve tejto práci vyčítala kritika úzke hľadisko, sociologizovanie a vulgarizáciu, ktorá vyplývala nie z neznalosti materiálu, ale z jeho prílišného podriaďovania sa poučkám historického materializmu o charaktere spoločenských tried a o spoločenskom vývine. Konečne vtedy podobný prístup, ak nie horší a vulgárnejší, zvolili si aj iní literárni historici, stotožňujúci spisovateľa s triedami vykorisťovateľov. Pravda, postupne aj u Mráza dochádza k akémusi vyrovnaniu, ak nie k návratu k svojmu vlastnému dielu, k hľadaniu hodnôt umeleckých, k osvetľovaniu ich genézy a k vývinu spisovateľa. Roku 1952 publikuje štúdiu o Jánovi Kollárovi[13] a roku 1953 prácu Poprevratové literárne dielo Martina Kukučína[14]. Na nich vidieť, ako Mráz už pozornejšie váži jednotlivé fakty a hľadá vnútorné zákonitosti v autorovom vývine a v jeho diele. Je kladom jeho prác, že sa oslobodil od vulgarizujúcich hľadísk, že nepodľahol podceňovaniu vlastnej národnej spisby a vlastných národných dejín. Skôr dostalo sa mu výčitiek a obvinení z videnia literatúry v jednom prúde. Po rokoch si myslíme, že tam, či iba tam, nebola slabina jeho vedeckej práce. Veď Mráz nezastieral vnútornú protirečivosť vývinu slovenskej literatúry, iba že ju nevidel zreteľnejšie a presnejšie. Nechýbali mu ani zásadné a rozhodné stanoviská k tomu, čo bolo slabé a nerozvité alebo čo bolo veľké a významné. Skôr mu možno vyčítať metodologickú nevyhranenosť, že prijímal podnety a učil iných ich chápať, no sám sa presnejšie nevyhranil. Pravda, tu treba urobiť dôkladný rozbor celého Mrázovho vývinu a neuspokojovať sa tým, čo sme nazvali ako „záznamy a pozorovania". Mrázovo dielo si to zaslúži plným právom.

Ako literárny kritik usiloval sa dať plnú podporu po Februári socialistickému realizmu. Jeho kritiky (temer výlučne týkali sa prózy), boli voči netalentovaným autorom a neúspešným dielam neúprosné. A takých diel bolo dosť, aj keď autori ich neraz chceli zaštítiť ideovo-politickými zámermi. Postupne aj Mráz prichádzal na úskalia a omyly rokov päťdesiatych. No vždy chcel merať literatúru (bez rozdielu slohotvorného zamerania) jej prínosom pre mocnejúci socialistický život. Tu bol Mráz zdravo tradičný, akoby bol čerpal vždy posilu z celého literárneho vývinu.

Odišiel uprostred práce, uprostred plánov, rozpracovaných rukopisov, neskončených rozhovorov s „chlapcami", tak nazýval skoro všetkých spolupracovníkov a priateľov bez generačných rozdielov. Koho nemal rád?

---

13 Vydal Slovenský spisovateľ, Bratislava 1952.

14 Vydala Slovenská akadémia vied 1953.

Ťažko povedať. Aj toho mal rád, o kom sa vyjadril kriticky, i toho, kto kritizoval jeho práce. A to je veľa. V jeho živote a práci bola vždy dôvera v náš národ, v jeho tvorivé sily. Mýlil sa? Aj sa mýlil, netreba to tajiť. Jeho Literatur der Slowaken (1942) napísaná a vydaná cez vojnu z prinútenia neposlúžila jeho menu, hoci nejeden súd ideove pomýlený dostal sa tam údajne bez autorovho vedomia. Životom vládli vtedy temné sily. Vedel, že sú to škodlivé sily a tak aj on pomáhal ich svojím spôsobom premáhať, aj on zúčastnil sa príprav na rozhodný boj s nimi.

V našom článku nešlo mi len o spomienku, pietu (aj o ňu), o prehľad a bilancovanie, skôr o záber do Mrázovej osobnosti, jeho miesta v našej kultúre, v našom živote. Boli časy, keď sme si pri dočasnej likvidácii davistov v literatúre zanariekali, že nemáme slovenského Fučíka, slovenského Nejedlého. Priznám sa, vyslovoval som myšlienku, že sčasti funkciu slovenského Nejedlého na úseku literárnej histórie plní Andrej Mráz. K takému názoru viedol ma Mrázov postoj k našej literárnej minulosti, schopnosť rozvíjania a aplikácie jej odkazu na nové časy. Ani dnes nekorigujem tento názor. Vychádzam zo slovenskej špecifickosti, zo zložitých vnútorných pomerov. Mráz skôr musel *plniť funkciu mostu medzi starým a novým,* chcel *byť obrodencom v literatúre novej epochy. A predsa určitá podobnosť medzi ním a Zdenkom Nejedlým je. Pravda, to sa netýka ich politického vývinu.*

Andrej Mráz sa nedožil svojich 60. narodenín. Pre nás ostáva v pamäti jeho osobnosť, jeho húževnatosť a nesmierna pracovitosť. A tu mi prichádza na um Pavol Jozef Šafárik, ktorého Mráz mal veľmi rád, o ktorom však nestihol už napísať osobitnú monografickú prácu. A vynára sa mi podoba medzi obidvomi slovenskými vedcami práve v Šafárikovom výroku: „Práce neštítil jsem se nikdy, ale ne vždy mohl jsem jíti po hlase srdce, nýbrž většinou jen tudy, kudy kázala povinnost a nouze, a nejednou jsem se chvěl, ba klesal pod tíhou života ...“ Taký bol aj Andrej Mráz.